

ВІДГУК

**офіційного опонента Шевель Тамари Олександрівни
на дисертацію Мошноріз Марії Миколаївни
«Міфопоетика творчості Спиридона Черкасенка»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література**

Творча активність письменника Спиридона Черкасенка як одного з видатних представників українського модернізму припадає на період розвою національної самосвідомості, синтезу традицій та новаторства на межі XIX – XX століть. Літературний доробок митця позначений присутнім впливом міфопоетичного мислення, заснованого на ідейному та естетичному асимілюванні джерел міфології та фольклору задля глибокого осмислення архетипів буття та окреслення стосунків людини зі світом.

Попри те, що постать письменника належить до чільних діячів епохи, адже він був також активним учасником національно-визвольних змагань, вона досі викликає науковий інтерес, зокрема через недостатню дослідженість міфопоетики в літературній трансформації дійсності. Далася взнаки також вимушена еміграція митця та тривала прогалина у науковій рецепції його різножанрової творчості. Тож Марія Миколаївна Мошноріз відповідно до теми дисертаційної роботи «Міфопоетика творчості Спиридона Черкасенка» поставила за мету вперше системно дослідити міфопоетику творчості С. Черкасенка, «олітературення» міфофольклорної стихії в різножанровій творчості митця. Авторка також виявляє еволюцію письменника у творенні культури літературного міфологізму кінця XIX – початку XX ст.

Марія Мошноріз цілком обґрунтовано застосувала комплекс методів для цілісного вивчення міфопоетики творчості С. Черкасенка. Так, для якісного розкриття джерел, сутності міфопоетики творчості письменника дослідниця послуговувалася біографічним методом; для розгляду зв'язку міфопоетики С. Черкасенка з атмосферою культурного життя було вдало обрано культурно-історичний метод; натомість вичленувати спільні для міфу і літератури

елементи та класифікувати вияви міфологізму дисертантці вдалося завдяки типологічному методу. Застосовано також інші методи, зокрема структурно-семіотичний, описовий та міфологічний.

Відзначимо ретельну роботу Марії Миколаївни щодо визначення джерел формування особливого світогляду письменника, окреслення оригінальної поетичної міфомоделі світу та системи характерних для неї бінарних опозицій у творчості С. Черкасенка. Дослідниця також якісно проаналізувала ідейно-естетичні особливості актуалізації міфологем, архетипів, традиційних мотивів та міфосюжетів у творах письменника, виявивши константні авторські жанрово-стильові, сюжетно-композиційні, характерокреаційні особливості міфотворчості.

Безумовною цінністю роботи є те, що системний аналіз міфопоетики С. Черкасенка в українському літературознавстві здійснено вперше. Попри щедри критичні оцінки художнього набутку С. Черкасенка його сучасниками (Д. Антонович, Л. Білецький, О. Донченко, С. Єфремов, С. Русова та ін.), науковцями з української діаспори (Р. Карп'як, Н. Іщук-Пазуняк, Л. Залеська-Онишкевич) та пізнішими, зокрема сучасними літературознавцями (О. Мишанич, Ю. Ковалів, Л. Дем'янівська, О. Кузьма, В. Погребенник та ін.) (за винятком вимушеного забуття за радянських часів), міфологічний аспект художнього осмислення творчості С. Черкасенка вивчено лише побіжно. Тож Марія Мошноріз своїм дослідженням забезпечила глибоке системне інтерпретування творів митця. Відзначено також нерівномірність дослідженості багатожанрового творчого доробку С. Черкасенка: лірика, ліро-епос та драматургія досліджені дуже ґрунтовно, натомість проза досліджена мало. Дисертантка спирається на роботи українських і зарубіжних науковців, зокрема праці з філософії й естетики Дж. Кембелла, М. Мюллера, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, Ф. Шеллінга та ін.; розвідки у сфері міфопоетики С. Аверінцева, М. Бахтіна, М. Еліаде, О. Лосєва, Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, К. Юнга, Дж. Фрезера, Н. Фрая, а також дослідження

міфопоетики українських учених О. Бондаревої, Ю. Вишницької, І. Зварича, А. Нямцу, Я. Поліщука, О. Турган та ін.

Дисертація М. М. Мошноріз логічно побудована та структурована. Глибокий кваліфікований аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, пов'язаної з темою дослідження, дозволив авторці доказово розкрити актуальність розробки проблеми, визначити композицію наукової праці. Дослідниця продовжує поетологічне вивчення попередниками міфологічного письма С. Черкасенка у царині лірики, ліро-епосу, прози та драматургії, однак вперше здійснює системний аналіз міфопоетики письменника, висвітлює специфіку поетики його міфомислення, реалізовану через систему бінарних опозицій; вперше аналізує ряд міфологічних архетипів, мотивів і образів С. Черкасенка. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів (із відповідними підрозділами), висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (316 позицій).

У «Вступі» чітко сформульовано актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено джерельну базу, методологічні засади, з'ясовано наукову новизну отриманих результатів, зазначено обсяг та структуру роботи.

Перший розділ «Міфопоетична парадигма літератури і творчість Спиридона Черкасенка» присвячено теоретичним засадам використання міфу в художній творчості, історико-літературним аспектам функціонування традиційних міфологічних сюжетів, мотивів та образів у літературі межі століть. Розгляд еволюції літературознавчої та наукової рецепції творчості письменника проведено поетапно: спочатку критична оцінка творчості сучасниками письменника, далі – оцінка творчості діаспорою, і, нарешті, сучасні літературознавчі розвідки, присвячені доробку митця.

Наголошено, що особливо мистецькими дослідники вважали саме ліричні твори С. Черкасенка як зразок поезії нового типу (О. Кузьма) з органічним симбіозом модерністських елементів, зокрема неоромантизму та символізму, наголосивши також на новому звучанні традиційних

відфольклорних образів у симбіозі з оригінальними міфологемами (В. Погребенник). Попри відзначену недостатню дослідженість прози митця, Марія Миколаївна таки окреслює постать Черкасенка-прозаїка, спираючись на розвідки окремих науковців, із яких він постає майстром художнього перевтілення, психологічної індивідуалізації традиційної оповіді із самобутнім динамічним викладом матеріалу, що перемежовується з ліричними та публіцистичними вкрапленнями та свідчить про емоційне сприйняття дійсності автором (Г. Калантаєвська). При формуванні ж складного образу героя роману «Пригоди молодого лицаря» автор не може втриматися у строгих рамках епосу через притаманний міфології драматизм, гумор, ліричні мотиви.

Марія Мошноріз репрезентувала та узагальнила висновки дослідників драматургії С. Черкасенка, які декодують його християнську символіку, відзначають національну закодованість символів, що криють у собі гостру соціальну проблематику (С. Хороб). Науковці наголошують також на поєднанні фантастики з дійсністю (В. Школа) та виділяють світові міфологічні сюжети, мотиви (прометеїзм) та образи (Юда, Дон Жуан) у драмах «Казка старого млина» і «Цвіт папороті». М. Мошноріз, услід за С. Стежко, резюмує, що у драматичних творах С. Черкасенка відтворив національно-міфологічну концепцію минулого як «золотого віку» української нації.

Дослідниця наголошує на актуальності поезії С. Черкасенка завдяки її наскрізній патріотичній домінанті, а відтак виховному впливові на молодь. Закцентовано увагу на періоді співпраці з пластунами в Ужгороді, коли з'явився «Пластовий Гімн», ряд патріотичних пісень та п'єс. Марія Мошноріз провела влучні паралелі мотиву жертвовного патріотизму та архетипу землі, пов'язаного з архетипом дому, в ліриці С. Черкасенка та Т. Шевченка, М. Устияновича, помітила близькість із мотивом живильної води у ліриці П. Куліша, Олени Пчілки. Дослідниця резюмує, що Україна, рідний край у міфопоетичній моделі світу поезії С. Черкасенка є центром міфопростору.

Закономірною, на наш погляд, видається увага дисертантки до міфологічного підґрунтя образу Спрута в поезії С. Черкасенка як чоловічого, хижого первня, символу російського більшовизму, морської істоти, що прагне все перетворити на болото. Загалом у дослідженні виокремлено ряд архетипів (матері-України, загарбника) та міфологем (ночі, сонця, спрута, міста, дзвону, птахів), які складають міфопоетичну модель світу в ліриці та ліро-епосі С. Черкасенка.

Цікавим видається також твердження про бінарні опозиції «Україна – чужина», «добро – зло», «світле – темне», характерні для авторського сприйняття світу, як будівельний матеріал для міфопоетичного часопростору поезії С. Черкасенка. На особливу увагу заслуговує створений письменником символічний міфосвіт Царства Ночі, а ставлення до ночі (зооморфної та антропоморфної) є амбівалентним через авторське дуалістичне сприйняття дійсності. Дослідниця простежила поділ архетипних відфольклорних образів птаха за видовою належністю на «чистих» (міфологеми солов'я, чайки, жайворонка) та «нечистих» (сич, ворона, крук) відповідно до світосприйняття автора. У міфологемі сонця М. Мошноріза убагацькують ознаки близнюкового міфу про створення людини Сонцем, пов'язаного з мотивом побратимства. Відзначено новаторство автора у трансформації міфологеми Сонця як утілення свободи, волі («Червоне сонце») та модифікації космогонічного міфу про боротьбу Сонця із драконом, пов'язуючи ці сенси зі зміною політичної ситуації у країні та відновленням української державності на початку ХХ ст.

У літературній урбаністиці письменника М. Мошноріза виразно актуалізує есхатологічні смисли. Це світ людського хаосу (цикли «Усміх міста», «Діти міста»), що деморалізує духовно і фізично, образ міста демонізований. Міфологемі дзвону дисертантка розглядає як синтез символічної боротьби світла з темрявою, добра зі злом.

У другому розділі «Дискурс міфологізму в художній прозі Спиридона Черкасенка» Марія Мошноріза керується прагненням розкрити ще одну мало освітлену грань творчості письменника, позаяк мала проза є

важливою складовою його епічного прозописьма. У роботі авторка проаналізувала біблійні міфосюжети та констатувала, що міфопростір оповідань сконструйовано на бінарних опозиціях «верх – низ», «діяння – споглядання», «пекло – рай» із Космічною Горою в центрі, що єднає небо із землею. Марія Миколаївна віднаходить суголосність сюжетів оповідань із біблійними сюжетами про спокусу Єви змієм та вигнання перших людей з раю («Нескінчена поема»), про біблійних Марію та Марту, які характеризують життя діяльне та споглядальне («Марта та Марія»), про Юдиту за християнським міфом («Юдита»). Вичерпно охарактеризовано міфологему смерті у прозових творах С. Черкасенка як симбіоз міфологічних елементів та біблійно-християнських засад. Відзначено оніричний мотив, який допомагає зобразити перехід із одного світу в інший. Архетипний мотив про блудного сина придався письменнику, аби зобразити духовну смерть героя.

Міфопоетична картина світу в романі С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря» пов'язана із традицією письменників-романтиків (М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка). Автор практично втілює у романі національний міф із лицарським ідеалом. Запорозька Січ постає своєрідним сакральним центром, просторовою моделлю «благого іншосвіту» (Н. Лисюк) або матеріалізованою міфологемою Раю. Антиподом виступає Кафа як місто розпусти та невольницького плачу. Спалення міста є покаранням за гріховне життя його мешканців. Хутори, де поселяються козаки, що йдуть на заслужений відпочинок із Січі, в романі асоційовані з міфологемою «земного раю». Відзначено схоже трактування образу хутора у пізнього П. Куліша та Д. Марковича, зокрема як проєкції майбутнього національного відродження України.

У роботі детально проаналізовано естетично трансформований ініціальний мотив роману «Пригоди молодого лицаря» та зацентровано увагу на тому, що він є не частиною обряду, а важливим фактором художньої нарації: у процесі подолання етапів тривалої у часі ініціації з головним героєм відбуваються внутрішні та зовнішні зміни. Розглянуто архетип воїна-козака,

який письменник змодлював через ряд позитивних (воїн- ватажок, воїн-герой, воїн-козак, воїн-старець) та негативних козацьких образів (реєстровий козак, козак-«недоляшок»). М. Мошноріз акцентує увагу на тому, що художнє зображення козацтва в романі ґрунтується на ідеалізуванні козацьких ватажків (Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Северина Наливайка). Сакралізуючи їхні образи, С. Черкасенко наділяє їх даром характерництва. Загалом дослідниця відзначає, що в романі письменник художньо опрацював козацьку міфологію, обряд прийняття до козацтва, побратимство, культ шаблі як приналежність до лицарства.

У третьому розділі «Міфопоетика драматургії Спиридона Черкасенка» розглянуто художню трансформацію есхатологічних мотивів у драматургії письменника для відтворення суспільних та цивілізаційних проблем. Автор зосередився на причинах руйнації світу («Старе гніздо») та на шляхах відновлення Космосу («Казка старого млина»), розкриваючи трагедію людини та родини на тлі історичних подій. М. Мошноріз слушно акцентує увагу на декларуванні есхатологічного мотиву вже у самих назвах аналізованих драм, а також на моделюванні автором трирівневої структури есхатологічного міфу.

Виділено дуалізм мислення драматурга як принцип міфологічного світу у його драматургії, оприявнений через внутрішню конфліктність та на текстовому рівні втілений в антитезі та змодельований через бінарні опозиції: антагоністичне двійництво, протиставлення віри та розуму в порятунку людства в міфологічному сюжеті євангельської історії про зраду Юди («Ціна крові»). Відзначено суголосність мотиву двійництва із ніцшеанською концепцією одвічного протистояння аполлонівського і діонісійського первнів у драмі «Про що тирса шелестіла» як пошук гармонії в душі людини та його прояв на різних рівнях драми.

Безумовна цінність роботи полягає в тому, що М. Мошноріз у процесі комплексного дослідження творчості Спиридона Черкасенка в аспекті міфопоетики занурюється у філософський та естетичний контекст художньої спадщини письменника, формований слов'янською міфологією, фольклором,

світовою культурою. Шляхом системного міфопоетичного аналізу творів письменника Марія Миколаївна декодує міфологічні маркери художніх творів, окреслює специфіку міфомислення митця, накреслює еволюцію письменника в художній асиміляції міфологізму. Висновки дисертації відзначаються логічною послідовністю, обґрунтованістю та переконливістю, узагальнюють наукові результати дослідження.

Схвалюючи основні положення дисертації М. М. Мошноріз, її наукову концепцію, водночас висловимо авторові дослідження окремі міркування, зауваження та побажання.

1. Безумовною цінністю дисертаційної роботи є принагідно накреслений дослідницею вплив фактів біографії С. Черкасенка на його творчість. Зокрема актуалізація патріотичної тематики частково вмотивована вимушеним переїздом до Ужгорода та співпрацею з пластунами, а образність та настроєвість урбаністичної поезії зумовлена переселенням письменника до Києва. У дослідженні не завадило б частіше накреслювати вплив життєвих обставин на світосприйняття та образність творів С. Черкасенка.

2. Дослідниця часом використовує завеликі за обсягом цитати з текстів. Можливо, варто було б скоротити їх кількість або зменшити обсяг.

3. У тексті дисертації трапляються недогляди мовно-стилістичного й технічного характеру, зокрема технічні помилки: пропущено розділові знаки (с. 29, 55, 66); помилки у словах (с. 114), стилістичні недоречності: «про зумовленість вказує» (правильно – «на зумовленість вказує»), «в залежності від» (правильно – «залежно від») (с. 35); тавтологія (с. 66, 78) та ін.

Проте незначні недогляди не применшують концептуальних ідей дисертації, а висловлені побажання не впливають на загальну високу оцінку наукового дослідження. М. М. Мошноріз запропонувала оригінальну працю, її розвідка є завершеним самостійним дослідженням актуальної в теоретичному й практичному аспектах проблеми, розв'язання якої важливе для науки про словесність.

Дисертація «Міфопоетика творчості Спиридона Черкасенка» та автореферат роботи повністю відповідають вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій, «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), а їх виконавець Марія Миколаївна Мошноріз заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри україністики
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця

Т. О. Шевель

